

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ
УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ГРОДЕЦЬКИЙ ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК № 343.23

ДОБРОВІЛЬНА ВІДМОВА ПРИ СПІВУЧАСТІ

Спеціальність: 12.00.08 - кримінальне право
та кримінологія; кримінально-виконавче право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Х А Р К І В - 2002 р.

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Бажанов Марко Ігоревич**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри кримінального права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Даньшин Іван Миколайович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права;

кандидат юридичних наук, професор **Орлов Павло Іванович**, Національний університет внутрішніх справ МВС України, перший проректор з навчальної роботи.

Провідна установа:

Інститут держави та права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, відділ кримінально-правових та кримінологічних проблем, м. Київ.

Захист відбудеться «5» квітня 2002 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

Автореферат розісланий «4» березня 2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Битяк Ю.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Становлення України як самостійної держави потребує вирішення проблеми складної кримінальної ситуації. Особливу увагу привертає до себе велика кількість умисних злочинів. Боротьба з ними можлива не тільки засобами кримінально-правового примушування. Значне місце в вирішенні цієї задачі посідають заохочувальні норми. До них, зокрема, відносяться і норми інституту добровільної відмови. В новому кримінальному кодексі ці норми знайшли свій подальший розвиток. З'явилися нові норми про добровільну відмову при співучасті (ст. 31 КК). Ці норми повинні стимулювати поведінку осіб в вигідному для суспільства напрямку – до припинення злочину на ранніх стадіях його розвитку шляхом своєчасного повідомлення про готування до злочину, відмови співучасників від безпосередньої участі у вчиненні злочину, надання необхідної допомоги правоохоронним органам.

На практиці проблеми добровільної відмови співучасників викликають неабиякі труднощі. В теорії кримінального права проблема добровільної відмови при співучасті відноситься до найбільш складних. Значну увагу їй приділяли в своїх працях такі вчені як М.І.Бажанов, Ф.Г. Бурчак, Д.Є. Дядько, М.Д. Дурманов, П.Ф. Гришанін, П.І. Гришасв, В.Д. Іванов, В.Ф. Караулов, М.І. Ковальов, Г.А. Кригер, А.Н. Круглевський, Н.Ф. Кузнецова, Н. В. Лясс, С.П. Мокрінський, К.О. Панько, А.А. Піонтковський, О.Д. Сафронов, М.С. Таганцев, П.Ф. Тельнов, В.П. Тихий, І.С. Тишкевич, А.М. Трайнін, А. Чебишев-Дмитрієв, А.А. Тер-Акопов, М.Д. Шаргородський, М.О. Шнейдер та ін.

Результати наукових досліджень з загальних питань добровільної відмови містять багато корисних теоретичних положень. Однак проблема добровільної відмови співучасників окремо не досліджувалась. Багато питань до цього часу є дискусійними. Відсутність однакості серед вчених та невирішеність проблеми на законодавчому рівні привели до відсутності одноманітності в правозастосовчій практиці. В теорії кримінального права на сьогодні, наприклад, не вирішена проблема поняття добровільної відмови при співучасті, виділення її ознак. Особливості добровільної відмови співвиконавця, організатора, підбурювача та пособника потребують детального вивчення. В новому КК з'явилися норми, які визначають ознаки вчинення злочину групою осіб, групою осіб за

попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією. Це обумовлює з'ясування питань добровільної відмови за вказаними формами співучасті. Вирішення цих та інших проблем добровільної відмови при співучасті повинно ґрунтуватись на загальних положеннях інституту добровільної відмови. Однак в цій сфері залишилось ще багато невирішених проблем, без огляду яких буде неповним висвітлення питань добровільної відмови при співучасті. Тому в дисертаційному дослідженні перші два розділи присвячені загальним проблемам інституту добровільної відмови.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідницької роботи кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого у межах державної Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки.

Мета і задачі дослідження полягають у визначенні загальних особливостей та форм добровільної відмови при співучасті, поняття добровільної відмови при співучасті та її суттєвих ознак, обґрунтування звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові при співучасті, з'ясування її меж, визначенні умов добровільної відмови виконавця, співвиконавця, організатора, підбурювача та пособника, а також у виявленні особливостей добровільної відмови при вчиненні злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією.

Об'єктом дослідження виступає добровільна відмова при співучасті як окремий різновид добровільної відмови.

Предмет дослідження – особливості та ознаки добровільної відмови при співучасті.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження виступають основні положення філософії, соціології, психології, загальної теорії права. Загальним методом дослідження був вибраний діалектичний метод. При визначенні загальних особливостей та форм добровільної відмови при співучасті застосовані історико-порівняльний, логіко-семантичний, порівняльно-правовий, комплексно-системний методи. Поняття добровільної відмови при співучасті та її суттєві ознаки досліджувались за допомогою формально-логічного та логіко-семантичного методів. Обґрунтування звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові при співучасті та з'ясування її меж базувалось на формально-логічному та історико-

порівняльному методах. Визначення умов добровільної відмови виконавця, співвиконавця, організатора, підбурювача та пособника здійснювалось за допомогою соціологічного та історико-порівняльного методів. Статистичний, логіко-семантичний і формально-логічний методи застосовувались при виявленні особливостей добровільної відмови при вчиненні злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією.

Теоретичною основою дисертації стали праці вітчизняних та зарубіжних вчених минулого та сучасності з кримінального права, загальної теорії права, соціології, психології. Здійснено порівняльний аналіз кримінального законодавства України, Російської Федерації, Туркменістану, Німеччини, Франції, Японії, Греції, Республіки Польщі, Англії, США, Норвегії, Бельгії, Італії, Іспанії, Фінляндії, Швейцарії та інших країн. Досліджено кримінальне законодавство дореволюційної Росії і Союзу РСР. Аналізувались Постанови Пленуму Верховного Суду колишнього СРСР і України.

Нормативну базу склали Конституція України, Кримінальний кодекс України, Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в Україні на рівні дисертації досліджено проблеми добровільної відмови при співучасті. Значним є і те, що таке дослідження здійснено на базі нового кримінального кодексу. Елементи новизни полягають в наступному:

– Запропоновано новий підхід до визначення правової природи інституту добровільної відмови, який розглядається як обставина, що звільняє від кримінальної відповідальності.

– Наведено нові аргументи на користь того, що до добровільної відмови в діянні особи присутні ознаки складів готування до злочину або замаху на злочин.

– Вперше на основі детального аналізу визначені межі інституту добровільної відмови.

– Дістало подальший розвиток визначення основних особливостей добровільної відмови при співучасті, якими є суворо індивідуальний характер (при відмові одного співучасника інші не звільнюються від кримінальної відповідальності) і залежність добровільної відмови співучасника від поведінки виконавця.

– Вперше наведено поняття добровільної відмови при співучасті, під якою розуміється своєчасне усунення особою по своїй волі особистої участі в злочині внаслідок прийнятого ним остаточного рішення при усвідомленні можливості доведення цього злочину іншими співучасниками до кінця.

– Вперше проведено системний аналіз норм про добровільну відмову співучасників, в результаті якого встановлено, що загальною ознакою такої відмови є запобігання початого злочину.

– На відміну від позицій інших авторів в дисертації аргументовано висновок, що своєчасність повідомлення відповідних органів державної влади про злочин, що готується або вчиняється, як різновид добровільної відмови співучасника, не усуває необхідності запобігання початого злочину.

– Вперше детально проаналізовані випадки добровільної відмови співвиконавця, що виконує ще і функції іншого співучасника. Встановлено, що форма такого співвиконавця прямо залежить від цієї додаткової ролі.

– Визначено форми добровільної відмови учасника організованої групи – 1) запобігання всім злочинам, які учасники організованої групи збирались вчинити; 2) припинення самого існування організованої групи.

– Наведено нові докази на користь того, що добровільна відмова в злочинній організації неможлива.

– Сформульовані пропозиції щодо подальшого вдосконалення норм про добровільну відмову співучасників.

Практичне значення одержаних результатів вбачається в тому, що вони можуть бути використані:

– у наукових дослідженнях як теоретична основа при дослідженні кримінальної відповідальності співучасників злочину, звільнення їх від кримінальної відповідальності, визначення заохочувальних норм;

– у правотворчості: викладені положення можуть бути застосовані при подальшому вдосконаленню кримінального законодавства;

– у правозастосовній діяльності: при вирішенні питань кваліфікації групових злочинів, звільнення від кримінальної відповідальності, встановлення ознак добровільної відмови в діянні особи;

– у навчальному процесі: на лекціях і практичних заняттях при вивченні таких тем Загальної частини кримінального права як «Стадії вчинення злочину» і «Співучасть у злочині».

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорені на засіданнях кафедри, науково-практичних семінарах, практичних заняттях. Результати дисертаційного дослідження викладені на науковій конференції молодих учених та аспірантів «Актуальні проблеми юридичної науки» (Харків, Національна юридична академія України ім. Ярослава мудрого, 2000 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених «Актуальні проблеми формування правової держави в Україні (До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод)» (Харків, Національна юридична академія України ім. Ярослава мудрого, 2000 р.), науковій конференції молодих учених «Конституція – основа державно-правового будівництва і соціального розвитку України» (Харків, Національна юридична академія України ім. Ярослава мудрого, 2001 р.).

Публікації. За темою дисертації автором опубліковано вісім наукових робіт.

Структура дисертації визначається її об'єктом, предметом, метою та методами. Дисертаційне дослідження містить вступ, три розділи, які включають сім підрозділів, і висновок. Повний обсяг дисертації –

сторінок. Кількість використаних джерел – 255 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **«Вступі»** обґрунтовуються актуальність теми дослідження, визначається зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, її мета і задачі, об'єкт, предмет і структура дослідження, формулюється його методологічна основа, вказується наукова новизна і практичне значення роботи, наводиться апробація результатів дослідження.

Розділ перший «Поняття добровільної відмови» складається із двох підрозділів.

У **підрозділі 1.1. «Загальні зауваження»** розглядається історія виникнення інституту добровільної відмови в вітчизняному та зарубіжному законодавстві. Автор досліджує розвиток двох систем

законодавчого підходу до вирішення питань добровільної відмови – французької та германської. Кримінальне законодавство французької системи не містить спеціальних норм про звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові. Це питання вирішується шляхом формулювання однієї з однак поняття замаху. Германська система, навпаки, традиційно включає окремі норми про добровільну відмову. Діюче кримінальне законодавство України відрізняється від класичних кримінально-правових систем – французької та германської тим, що з одного боку, в законі є окремі норми про добровільну відмову (ст.ст. 17, 31 КК), а з іншого – однією з ознак замаху закон передбачає недоведення злочину до кінця з причин, що не залежали від волі особи.

Далі автор розглядає цілу низку питань термінологічного характеру. Зокрема, критикується точка зору, згідно якої пропонується ввести поняття «добровільно незакінченого (залишеного) злочину», визначається найбільш точна, з погляду автора, назва цього інституту – «добровільне припинення початого злочину», формулюються пропозиції щодо уточнення назв відповідних статей в новому КК і т.п.

Складність теоретичного визначення проблем інституту добровільної відмови при співучасті в великій мірі заснована на тому, що ці норми знаходяться під впливом інституту співучасті. Це і визначає їх специфічність. До особливостей добровільної відмови при співучасті автор відносить: 1) суворо індивідуальний характер – при відмові одного співучасника інші не звільняються від кримінальної відповідальності; 2) залежність добровільної відмови співучасника від поведінки виконавця.

Добровільна відмова при співучасті має різні форми – активну, пасивну, а в деяких випадках може мати як ту, так і іншу. Ці форми залежать від форми співучасті та виду співучасника.

Підрозділ 1.2. «Поняття і ознаки добровільної відмови».

Визначення суттєвих ознак добровільної відмови при співучасті неможливо без встановлення таких ознак для загального поняття добровільної відмови. В сучасній науці нема єдиної думки з питань ознак добровільної відмови. Більшість вчених розглядає наступні ознаки: добровільність, усвідомлення можливості доведення злочину до кінця і остаточність. Деякі виділяють тільки дві ознаки – добровільність і остаточність припинення злочину. Усвідомлення

можливості доведення злочину до кінця при цьому відносять до добровільності.

Перша ознака добровільної відмови – *добровільність* означає припинення початого злочину з власної волі суб'єкта. Для встановлення добровільності велике значення має з'ясування впливу на волю і свідомість людини обставин, котрі можуть перешкоджати вчиненню злочину. До них відносяться зовнішні та внутрішні фактори.

Добровільною відмова визнається в двох випадках: 1) коли відсутні обставини, що можуть перешкодити завершенню злочину, і особа, знаючи про це, припиняє діяння; 2) коли такі обставини присутні, але особа не знає про них і по своїй волі не доводить злочин до кінця.

Для встановлення ознаки добровільності першорядне значення має *усвідомлення особою можливості доведення злочину до кінця*. Це наступна ознака добровільної відмови, що вказує на певний інтелектуальний процес оцінки обставин здійснення злочину, що склалися. Він включає до себе не тільки аналіз цих обставин, але і вироблення на його основі уявлення про можливість завершення злочину. В науці можливість доведення злочину до кінця розглядають з різних точок зору – як фізичну, фактичну, об'єктивну, реальну або повну. Автор виходить з того, що для встановлення добровільної відмови не має значення, чи існує в дійсності можливість завершення злочину. Важливо тільки уявлення особи про неї. Тому вказівка на можливість як на фактичну, об'єктивну або якусь іншу є зайвим.

Наступною ознакою добровільної відмови визнається *остаточність*. В науковій літературі під нею розуміють припинення особою злочину назавжди, а не на якийсь проміжок часу. Тобто мова йде про визначення майбутніх факторів. Автор по-іншому підходить до визначення цієї ознаки. Більш вдалим він вважає в цьому випадку суб'єктивний підхід. Те, що дійсно можна з'ясувати в момент припинення початого злочину, так це психічне відношення особи до свого діяння. Якщо буде встановлено, що в цей момент особа припинила завершення злочину без наміру відновити його в майбутньому, то має місце добровільна відмова. Якщо ж особа мала намір через деякий час повернутися до цього злочину, то добровільна відмова відсутня. Таким чином, ознаку остаточності можна сформулювати як *остаточне рішення особи про припинення початого злочину*.

Останньою ознакою добровільної відмови автор вважає *незавершеність злочину*. Незавершеність злочину означає відсутність в діянні суб'єкта одного або декількох об'єктивних ознак конкретного складу злочину. У науці цю ознаку виділяють досить рідко. Уявляється, що включення її до істотних ознак добровільної відмови є необхідним. Перші три ознаки (добровільність, усвідомлення можливості доведення злочину до кінця і остаточність) характеризують суб'єктивний світ особи, тобто являють собою суб'єктивні критерії визначення добровільної відмови. Але добровільна відмова є вчинком людини, вольовим виявом людини в об'єктивному світі. Тому для повної характеристики він повинен включати в себе ще і об'єктивні ознаки. Такою об'єктивною ознакою якраз і є *незавершеність злочину*.

З врахуванням вищезазначених ознак добровільна відмова визначається як *припинення внаслідок прийнятого особою остаточного рішення і по своїй волі початого злочину при усвідомленні можливості доведення його до кінця*.

Суттєву ознаку добровільної відмови при співучасті в науці різні вчені називають по-різному: розрив причинного зв'язку між діянням співучасника і злочинними наслідками, припинення причинного зв'язку, усунення причинного характеру попередньої злочинної діяльності співучасника. Інші автори в якості загальної ознаки вказують на те, що співучасник, який добровільно відмовився, зобов'язаний своїми активними діями ліквідувати створені ним раніше умови для здійснення злочину або повинен нейтралізувати діяльність виконавця. Висувається і така позиція: співучасник при добровільній відмові зобов'язаний своєчасно вилучити свій внесок до злочину.

Остання точка зору загалом є вірною, але вимагає деяких уточнень. Так, викликає сумнів вживання поняття «внесок». Цей термін не вживається законодавцем і не є загальноприйнятим при описі ознак добровільної відмови в науковій літературі. Термінологічне новаторство виправдане тільки в тих випадках, коли відсутній загальноновживаний в науці і практиці термін, інакше може бути внесений різнобій при тлумаченні і застосуванні норм права. Уявляється, що в цьому випадку доцільно вживати термін «участь», який знайомий законодавству і широко використовується в літературі. Крім того, замість терміну «вилучити» більш точним буде вживання терміну «усунути», який має більш широкий зміст і означає не тільки вилучити, але і видалити, виключити, відчужити. Не завжди можливо

вилучити участь, але це не виключає можливості здійснення співучасником добровільної відмови. Отже, потрібно визнати, що для всіх випадків добровільної відмови при співучасті загальною ознакою є *своєчасне усунення своєї участі в злочині*. З урахуванням цього сформульоване загальне поняття добровільної відмови при співучасті – *це своєчасне усунення особою по своїй волі особистої участі в злочині внаслідок прийнятого ним остаточного рішення при усвідомленні можливості доведення цього злочину іншими співучасниками до кінця*.

Розділ другий «Обґрунтування звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові та її межі» складається із двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. **«Обґрунтування звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові»** розглядаються теоретичні проблеми звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові. У теорії кримінального права є два основних напрями з цього питання : 1) пом'якшення кримінальної відповідальності; 2) повне звільнення від кримінальної відповідальності. Остання точка зору на думку автора є більш обґрунтованою. Вона має досить древні джерела, оскільки ще в римському праві багато юристів робили спроби обґрунтувати звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові. Якщо взяти всі теорії з цього питання, то їх умовно можна поділити на три групи: 1) теорія нормативно-правова (звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові пояснюється з точки зору відсутності в діях особи яких-небудь об'єктивних або суб'єктивних ознак злочину); 2) політико-правова теорія (звільнення від кримінальної відповідальності базується на положеннях кримінальної політики); 3) теорії, що з'єднують в собі і ті, і інші концепції.

З всієї сукупності поглядів вчених можна виділити дві групи: 1) перша група, по суті, вважає, що діяння, вчинене до добровільної відмови, втрачає характер злочинного за різними підставами – відсутність вини, відпадання умислу, відпадання протиправності діяння, відсутність суспільної небезпеки як діяння, так і особи, відсутність складу злочину та ін.; 2) друга група, навпаки, вважає, що добровільна відмова не усуває злочинності діяння, що мала до нього місце.

Автор прийшов до висновку, що в діянні особи до добровільної відмови є склад готування до злочину або замаху на злочин, тому

обґрунтувати звільнення від кримінальної відповідальності в цьому випадку відсутністю яких-небудь ознак складу злочину неможливо. *Юридичною підставою такого звільнення є сама добровільна відмова.* Аргументи політико-правового характеру вирішують питання необхідності існування в законодавстві такої норми, але не можуть розглядатись як підстава звільнення від кримінальної відповідальності.

Особливості добровільної відмови при співучасті, на думку деяких вчених, дозволяють говорити про наявність додаткових умов звільнення від кримінальної відповідальності в цьому випадку. Такими умовами називаються: обов'язок повідомлення про свою добровільну відмову інших співучасників, потерпілого або інших осіб, що можуть припинити вчинення злочину; відвернення злочинних наслідків; прагнення особи запобігти злочину. Автор вважає, що *ніяких додаткових умов для звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові співучасників визначати не потрібно.* Істотним є тільки один факт – злочин не повинен бути доведений до кінця. Тому якщо злочин, незважаючи на всі зусилля по його припиненню, все ж таки завершується іншими співучасниками, то немає підстав для звільнення від відповідальності особи, що припинила вчинення злочину. Спроби ж запобігання злочину можуть бути враховані судом як обставини, які пом'якшують покарання.

Співучасник може бути звільнений від кримінальної відповідальності не тільки у випадку, коли він запобіг здійсненню злочину, але і тоді, коли злочин вдалось довести до кінця без використання його участі.

В підрозділі 2.2. «Межі добровільної відмови» розглядаються суб'єктивні та об'єктивні межі добровільної відмови. *Суб'єктивні межі* визначаються наступним: 1) здійснити добровільну відмову може тільки особа, що має всі ознаки суб'єкта злочину; 2) добровільна відмова можлива тільки в злочинах з прямим умислом. Значно ускладнена добровільна відмова в злочинах з умислом, що виник раптово. Дисертант не погоджується з пропозицією деяких вчених вважати суб'єктивною межею добровільної відмови можливість доведення злочину до кінця. Такий висновок ґрунтується на з'ясуванні співвідношення ознаки явища і сфери його існування. Те, що відноситься до явища, не може одночасно існувати поза ним і окреслювати межі його буття.

Об'єктивною межею добровільної відмови є спосіб

законодавчої конструкції складу злочину. Для всіх злочинів при будь-якому способі законодавчого їх конструювання однаково вірним є наступний принцип: з об'єктивної точки зору можливість добровільної відмови зберігається завжди з моменту початку здійснення злочину і до його закінчення, а випадки неможливості здійснення добровільної відмови для деяких складів злочинів визначаються особливостями цих складів. Якщо спосіб законодавчої конструкції складу злочину передбачає можливість готування до злочину або замаху на злочин, то можлива також і добровільна відмова.

Нижня межа добровільної відмови знаходиться між виявленням умислу і готуванням до злочину. На стадії готування добровільна відмова частіше всього реалізується шляхом простого утримання від безпосереднього вчинення задуманого. Для визнання всіх ознак добровільної відмови закон не вимагає, щоб були знищені або перероблені знаряддя і засобу здійснення злочину. Не треба також відновлювати змінені для здійснення злочину умови. При виявленні умислу відсутність його реалізації не можна розглядати як добровільну відмову. У цьому випадку злочин ще не початий, і, відповідно, принципи звільнення від кримінальної відповідальності тут не застосовуються.

Верхня межа добровільної відмови визначається між замахом і закінченням злочиним. Для вирішення проблем добровільної відмови на стадії замаху на злочин велике значення має поділ замаху на види, оскільки форми і можливості здійснення добровільної відмови при кожному виді замаху різні. *На стадії незакінченого замаху* для добровільної відмови особі досить стриматися від завершення свого діяння, хоч вона може робити якісь активні дії по ліквідації вже зроблених нею змін. Пожвавлені дискусії серед вчених і значні труднощі на практиці викликає проблема визнання добровільної відмови *на стадії закінченого замаху*. Сформувався дві основні точки зору. Перша заперечує можливість добровільної відмови на цій стадії, а друга визнає таку можливість при певних умовах. Не погоджуючись з першою точкою зору, дисертант вважає, що для звільнення особи від кримінальної відповідальності важливо, що злочин не завершився, а чи сталося це внаслідок наявності проміжку часу між діянням і суспільно небезпечними наслідками, чи то внаслідок збереження влади над ситуацією або за якимись іншими обставинами не має значення. Добровільна відмова при закінченому замаху вимагає активного

втручання суб'єкта в розвиток причинних зв'язків. Тільки руйнування причинного ряду може привести до запобігання завершенню злочину.

Для продовжуваних злочинів вже після виконання першого діяння (при умові, що воно володіє ознаками злочину) характерно, що добровільна відмова не звільняє особу від кримінальної відповідальності, оскільки в його діянні вже містяться ознаки окремого складу злочину.

Добровільна відмова *в триваючих злочинах* можлива до моменту, коли особа вступає в стан постійного здійснення злочину. Після такого моменту діяння, направлене на припинення цього злочину, вже може бути кваліфіковано тільки як дійове каяття.

Розділ третій «Добровільна відмова співучасників» складається із трьох підрозділів.

Підрозділ 3.1. «Добровільна відмова виконавця і при співвиконавстві». *Добровільна відмова виконавця* в більшості випадків виражається в пасивній формі шляхом стриманості від продовження злочину. Однак добровільна відмова виконавця може носити і активний характер. Це стосується випадків, коли відмова відбувається на стадії закінченого замаху.

При добровільній відмові виконавця, а також у разі добровільної відмови всіх співвиконавців, злочин залишається незавершеним. У цьому випадку ці співучасники звільняються від кримінальної відповідальності. Що стосується інших співучасників, то їх діяльність в такій ситуації в літературі визначається як *«невдала співучасть»*. Посилаючись на ч. 1 ст. 31 КК автор робить висновок, що при вирішенні питання кримінальної відповідальності при невдалій співучасті критерієм кваліфікації виступає стадія, на якій виконавець добровільно відмовився від доведення злочину до кінця. У залежності від цього *«невдала співучасть»* і підлягає кваліфікації як готування до злочину або замах на злочин.

У випадках *посередньої винності* добровільна відмова також може бути здійснена, але тільки шляхом активних дій, результатом яких повинне стати обов'язкове припинення початого злочину. У іншому випадку така особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності.

Питання про *добровільну відмову співвиконавців* недостатньо розроблене в науці кримінального права. Більшість вважає, що співвиконавець має право на пасивну відмову від злочину. Однак така

думка сформована без урахування досягнень психології і соціології. Аналізуючи психологічні і соціологічні особливості змови на вчинення злочину, автор приходиться до висновку, що з моменту змови всі співучасники знаходяться під впливом цілого ряду чинників, які на них справляють значний вплив. Співвиконавці впливають один на одного не тільки в момент змови, але і в ході всієї спільної діяльності. Під час змови співвиконавці впливають один на одного, що часто виявляється в створенні або зміцненні рішучості на здійснення злочину. Однак при цьому не можна механічно визнавати кожного співвиконавця ще і підбурювачем, пособником або організатором. Розв'язання цього питання вимагає детального аналізу поведінки таких співучасників. При цьому питання про добровільну відмову співвиконавців потрібно розглядати окремо відносно співучасті за попередньою змовою і відносно до ситуації, коли у співучасників така змова відсутня.

Добровільна відмова при співвиконавстві за попередньою змовою можлива з моменту виникнення змови і до моменту повного завершення злочину. У радянській науці питання про виділення в даному випадку в діянні співвиконавця ще і ознак підбурювача, пособника або організатора ставилось і деякі вчені вважали, що вказане поєднання декількох видових ознак в діянні одного співучасника зустрічається досить рідко, інші ж, навпаки, визнавали це явище досить поширеним, але висновків відносно до добровільної відмови так і не було зроблено. Дисертант вважає, що поєднання в діянні співвиконавця ще і ознак інших видів співучасників підвищує його суспільну небезпеку і повинно тягнути посилення його кримінальної відповідальності. Добровільна відмова для таких співучасників в більшості випадків можлива тільки в активній формі. Однак не можна виключити і можливість добровільної відмови в формі бездіяльності. Це можливо, коли співвиконавець, відмовляючись від злочину, усвідомлює, що інші співвиконавці без його участі не зможуть довести до кінця початий злочин. Форма добровільної відмови для співвиконавця, що виконує ще і функції іншого співучасника, залежить прямо від цієї додаткової ролі. Якщо для пособника і організатора добровільна відмова можлива в деяких випадках в пасивній формі, то і для співвиконавця, який виконує ще і роль пособника або організатора, вона також можлива в формі бездіяльності. Відповідно, якщо для підбурювача добровільна відмова повинна виразитися тільки в активній формі, то і для співвиконавця, що викликав в комусь з співучасників

рішучість на здійснення злочину, вона також можлива тільки у вигляді дії.

Більш простою є ситуація, коли співучасник виконує тільки функції співвиконавця без поєднання ознак підбурювача, організатора або пособника. У цих випадках його добровільна відмова може виразитися в простій стриманості від здійснення своїх дій. При цьому інші співвиконавці можуть здійснити злочин без нього і це не повинно впливати на звільнення співвиконавця, що відмовився, від кримінальної відповідальності.

Добровільна відмова при співвиконавстві без попередньої змови може полягати в пасивній поведінці, тобто достатньою є проста стриманість від доведення злочину до кінця, хоча він і може бути закінчений іншими співвиконавцями.

Підрозділ 32. «Добровільна відмова організатора, підбурювача, пособника». На думку більшості вчених, добровільна відмова організатора повинна здійснюватись тільки в активній формі, але деякі припускають можливість такої відмови і в пасивній формі. Аналізуючи окремі випадки організаторських дій, дисертант приходиться до висновку, що добровільна відмова організатора можлива як в активній формі, так і в пасивній.

Підбурювач створює зміни в психіці співучасника, що і визначає особливості його добровільної відмови. Одним з варіантів реалізації добровільної відмови підбурювача є вплив на психіку співучасника з метою нейтралізації створеної за його допомогою рішучості на вчинення злочину. Законодавець в ч. 2 ст. 31 КК надав ще одну можливість підбурювачу для добровільної відмови – своєчасне повідомлення відповідним органам державної влади про злочин, що готується або вчиняється. Автор вважає, що повідомлення крім своєчасності ще повинно мати властивість повноти або достатності інформації для проведення заходів по припиненню злочину. Без цієї ознаки повідомлення втрачає своє значення.

В науці є думка, що в таких випадках добровільна відмова визнається і тоді, коли злочин вдається співучасникам закінчити. Дисертант не погоджується з цим і стверджує, що в таких випадках немає підстав для надання кримінально-правового заохочення. Важливим є не тільки те, що суб'єкт змінив своє рішення і припинив брати участь в здійсненні злочину, але важливо ще і саме запобігання

злочину. Тому краще визнати, що повідомлення, яке не викликало запобігання злочину, не є добровільною відмовою.

Далі дисертант розглядає питання розмежування добровільної відмови підбурювача і провокатора та виявлення можливості *добровільної відмови провокатора* і її особливості. Діяльність провокатора являє собою злочин. Однак він може добровільно відмовитися від нього. Єдиним обмеженням для цього є неможливість в таких випадках звертатися за допомогою до відповідних органів державної влади.

Добровільна відмова пособника може бути здійснена в трьох формах: 1) шляхом запобігання злочину; 2) шляхом своєчасного повідомлення органам влади про злочин, що здійснюється; 3) шляхом ненадання засобів чи знарядь вчинення злочину або неусунення перешкод вчиненню злочину. Тільки остання форма передбачає пасивну поведінку. Однак результатом такої поведінки все одно повинне бути запобігання злочину, оскільки в ч. 3 ст. 31 КК як результат добровільної відмови будь-якого співучасника передбачається недоведення злочину до кінця. Особливості добровільної відмови в даному випадку залежать від виду пособництва. *При інтелектуальному пособництві* механізм дії співучасника подібний поведінці підбурювача. Тому і форма добровільної відмови такого пособника – тільки активна. Питання *добровільної відмови при фізичному пособництві* є більш складним. КК України в ч. 2 ст. 31 прямо вказує, що добровільною відмовою пособника визнається ненадання ним засобів чи знарядь вчинення злочину або неусунення перешкод вчиненню злочину. Однак при цьому не враховується той вплив, який здійснюється на інших співучасників самим фактом обіцянки надати допомогу. Тут необхідно виділяти пособництво, що здійснюється при наявності попередньої змови, і пособництво, здійснюване вже на етапі безпосереднього вчинення злочину. Уявляється, що обіцянка виступити в ролі фізичного пособника, дана співучасникам під час попередньої змови, являє собою різновид інтелектуального пособництва. Не викликає сумнівів, що заздалегідь обіцяне, наприклад, приховування злочинця відноситься до інтелектуального пособництва саме тому, що така обіцянка зміцнює рішучість співучасників на здійснення злочину. Але точно такий же вплив надає і заздалегідь дана обіцянка про надання засобів чи знарядь вчинення злочину. Таким чином, добровільна відмова в цьому випадку

повинна розглядатися за правилами добровільної відмови при інтелектуальному пособництві. Винятком є ситуації, коли, наприклад, пособник повинен був надати якийсь унікальний пристрій, який ніде більше придбати не можна або повідомити інформацію, без знання якої не можна здійснити злочин. Тут особливість пособницьких дій така, що невиконання їх призводить до запобігання злочину. Зміни в свідомості співучасників не зникають, але їх рішучість на здійснення злочину не може бути реалізована.

Підрозділ 3.3. «Добровільна відмова в організованих групах і злочинних організаціях».

Добровільна відмова в організованих групах. Стійкість, як істотна ознака організованої групи, є результатом діяльності кожного без винятку співучасника. За своєю правовою природою таке діяння являє собою інтелектуальне пособництво. Тому для добровільної відмови учасника організованої групи потрібно застосовувати ті ж правила, що і для інтелектуального підсобника. Тут можливі два варіанти. Перший: якщо організована група створена для вчинення одного злочину, що також допускається, або декількох, але точно відомо яких злочинів, то добровільна відмова повинна виражатися в запобіганні всім цим конкретним злочинам. Другий: якщо учасники організованої групи не знають конкретно, скільки злочинів вони зібралися вчинити (це більш типова ситуація), то добровільна відмова в цьому випадку визнається при умові, що дії учасника, що відмовився, привели до припинення самого існування організованої групи. У пасивній формі добровільна відмова в цьому випадку може бути здійснена тільки при умові одночасної відмови всіх учасників організованої групи.

Якщо мова йде про *добровільну відмову учасника злочинної організації*, то остання повинна бути вже створена. Але якщо це так, то добровільна відмова виключається, в зв'язку з тим, що злочин вважається закінченим. Всякі дії осіб, які почали створювати таку організацію, але вирішили добровільно відмовитися від завершення цих дій, повинні розглядатися за правилами про добровільну відмову співучасників злочинних груп за попередньою змовою. У цьому випадку вчинення злочину вже почате, але злочинної організації ще немає. Однак має місце попередня угода, що і буде визначати особливості добровільної відмови. Дані висновки в рівній мірі

відносяться як до організаторів злочинної організації, так і до рядових її членів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення проблем добровільної відмови при співучасті. Головні наукові і практичні результати роботи складаються з наступних положень:

1. Особливості добровільної відмови при співучасті: 1) суворо індивідуальний характер – при відмові одного співучасника інші не звільняються від кримінальної відповідальності; 2) залежність добровільної відмови співучасника від поведінки виконавця.

2. Добровільна відмова при співучасті – це своєчасне усунення особою по своїй волі особистої участі в злочині внаслідок прийнятого ним остаточного рішення при усвідомленні можливості доведення цього злочину іншими співучасниками до кінця.

3. В діянні особи до добровільної відмови міститься склад готування до злочину або замаху на злочин.

4. Юридичною підставою звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові є сама добровільна відмова.

5. Форма добровільної відмови для співвиконавця, що виконує ще і функції іншого співучасника, залежить прямо від цієї додаткової ролі.

6. Добровільна відмова підбурювача можлива тільки в активній формі за умови недоведення злочину до кінця іншими співучасниками.

7. Добровільна відмова організатора і пособника може бути здійснена як в активній формі, так і в пасивній.

8. Добровільна відмова учасника організованої групи розглядається за правилами добровільної відмови інтелектуального пособника.

9. Добровільна відмова учасника злочинної організації неможлива.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ

1. Динамика правоотношений при добровольном отказе от доведения преступления до конца // Проблемы законности. Вип. 35: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків,

- Нац. юрид. акад. України, 1998. – С. 117-120.
2. Мотивация поведения при добровольном отказе // Проблемы законности. Вип. 39: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків, Нац. юрид. акад. України, 1999. – С. 128-134.
  3. Некоторые вопросы терминологии в науке уголовного права и законодательстве о добровольном отказе // Проблемы законности. Вип. 41: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків, Нац. юрид. акад. України, 2000. – С. 168-172.
  4. Добровольный отказ как институт уголовного права // Нова Конституція України і проблеми вдосконалення законодавства: Темат. зб. наук. праць / Відповід. ред. М.І. Панов. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1997. – С. 136-141.
  5. К вопросу о понятии добровольного отказа // Проблемы провадження правових реформ в Україні: Збірник наукових праць. – Х, 1996. – С. 93-96.
  6. К вопросу о месте института добровольного отказа в системе норм уголовного права // Актуальні проблеми юридичної науки: Тези доп. та наук. повідомлень наук. конф. молодих учених та аспірантів / За ред. проф. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. – С. 78, 79.
  7. Обґрунтування звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні (До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод): Тези доп. та наук. повідомлень Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених / За ред. проф. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. – С. 135-138.
  8. Добровільна відмова в організованих групах // Конституція – основа державно-правового будівництва і соціального розвитку України: Тези доп. та наук. повідомлень учасників наук. конф. молодих учених (м. Харків, 30 червня 2001 р.) / За ред. М.І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. – С. 167-170.

АНОТАЦІЇ

Гродецький Ю.В. Добровільна відмова при співучасті. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних

наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2002.

Дисертація присвячена проблемам добровільної відмови співучасників злочину. Досліджуються питання обґрунтування звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові, її межі, особливості добровільної відмови окремих видів співучасників та добровільної відмови при різних формах співучасті. Вперше запропоновано поняття добровільної відмови при співучасті. Сформульовані пропозиції щодо подальшого вдосконалення законодавства.

Ключові слова: добровільна відмова, добровільність, співучасть, співучасник, звільнення від кримінальної відповідальності.

Гродецкий Ю.В. Добровольный отказ при соучастии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. Харьков, 2002.

Диссертация посвящена проблемам добровольного отказа соучастников преступления. В Разделе 1 исследуются общие проблемы института добровольного отказа. Выявлены особенности добровольного отказа при соучастии – с одной стороны, строго индивидуальный характер, а, с другой, – зависимость добровольного отказа соучастника от поведения исполнителя. Определен специфический признак добровольного отказа при соучастии – своевременное устранение своего участия в преступлении. С учетом этого сформулировано понятие добровольного отказа при соучастии – это своевременное устранение лицом по своей воле личного участия в преступлении в силу принятого им окончательного решения при осознании возможности доведения этого преступления иными соучастниками до конца.

В Разделе 2 рассматриваются теоретические проблемы обоснования освобождения от уголовной ответственности при добровольном отказе и пределы добровольного отказа. Сделан вывод о наличии в деянии лица до добровольного отказа состава приготовления

к преступлению или покушения на преступление. Установлено, что юридическим основанием освобождения от уголовной ответственности при добровольном отказе является сам добровольный отказ. Для освобождения от уголовной ответственности при добровольном отказе соучастников никаких дополнительных условий не требуется. Исследуются субъективные и объективные пределы добровольного отказа. Приведены доказательства возможности добровольного отказа на стадии оконченного покушения.

В Разделе 3 исследуются особенности добровольного отказа различных видов соучастников и при разных формах соучастия. Выявлена зависимость формы добровольного отказа соисполнителя от признаков организатора, подстрекателя или пособника, которые дополнительно могут присутствовать в деянии такого соучастника. Установлено, что добровольный отказ подстрекателя возможен только в активной форме, а добровольный отказ организатора и пособника – как в активной, так и в пассивной формах. Исследуются проблемы добровольного отказа соучастника, сочетающего функции физического и интеллектуального пособника. Сделан вывод, что добровольный отказ участника организованной группы подчиняется правилам добровольного отказа интеллектуального пособника. Утверждается, что добровольный отказ участника преступной организации невозможен.

Ключевые слова: добровольный отказ, добровольность, соучастие, соучастник, освобождение от уголовной ответственности.

Yurij V. Grodetsky. Voluntary refusal by complicity. - Manuscript.

Thesis for PhD in law degree in the field 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Penitentiary Law. – Yaroslav Moudryj National Law Academy of Ukraine. – Kharkiv, 2002.

The dissertation is devoted to problems of voluntary refusal of the accomplices of a crime. There are investigated the questions of a substantiation of liberation from the criminal liability by voluntary refusal, its limits, features of voluntary refusal of separate kinds of the accomplices and voluntary refusal by different forms of complicity. For the first time is offered the concept of the voluntary refusal by complicity. Are formulated the suggestions concerning the further improvement of the legislation.

Key words: voluntary refusal, voluntariness, complicity, accomplices, liberation from the criminal liability.

Відповідальний за випуск
канд. юрид. наук, доцент
Дорош Л.В.

Підписано до друку __.__.____ р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № ____.

Друкарня
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого.
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.